

Віктор Ревезук, Надія Кочерга

СПРАВА МИРГОРОДСЬКИХ “ОБРАЖЕНИХ” (липень 1929 – лютий 1930 рр.)

У середині 1920-х років партійне керівництво СРСР відповідно до своїх програмових засад узяло курс на перехід від “кооперативного соціалізму” до суспільної колективізації сільського господарства. Він співпав у часі з початком форсованої індустріалізації країни, яка потребувала величезних фінансових затрат для збільшення імпорту машин та промислового обладнання. Найбільшим джерелом надходження іноземної валюти був експорт, крім лісу і золота, сільськогосподарської продукції. Тому основним “спонсором” соціалістичної індустріалізації мало стати село. Звідси – свідомо занижені державні заготівельні ціни на хліб, які у 5–7 разів були нижчі від ринкових, і завищені – на промислові товари. Зважаючи на масовий опір селянства дискримінаційній політиці радянської влади, правлячий режим удався до позаекономічних методів вилучення хліба: індивідуального оподаткування, подвірних обшуків, непосильних штрафів, розпродажу майна боржників, котрі не виконували планів хлібоздачі, тощо. Всі ці заходи переслідували одну мету: позбавити селян засобів виробництва і загнати їх до колгоспів, перетворивши в такий спосіб вільних виробників на найманих робітників.

Курс на пролетаризацію села не міг не викликати опору, переважно стихійного, який охопив усі верстви селянства, включаючи молодь, що зростала і виховувалася вже за радянських часів. З’явилися численні протибільшовицькі підпільні організації, що більше нагадували групи однодумців – противників насильницької колективізації. Одні з них (таких була меншість) удавалися до саботажу й терористичних актів проти провідників радянської влади, інші – тільки шукали шляхи боротьби з комуністичним режимом. Через свою розпорошеність вони не становили сер-

йозної небезпеки для радянської влади, але виражали антикомуністичні настрої переважної більшості українського селянства. Одна з таких груп склалася в селі Довгалівці на Миргородщині. Після арешту опозиційних до більшовицького режиму довгалівських селян лубенські чекісти об’єднали їх у кримінальну справу “Ображених”. Її існування частково розкрито в статті Ю. Борщенко, проте висвітлене загально в аспекті боротьби органів ДПУ з Українською автокефальною православною церквою (УАПЦ) на Полтавщині [2, с. 101–107].

Судячи з матеріалів слідства, думка про створення в Довгалівці антирадянської групи виникла серед фігурантів справи навесні 1928 р., але реалізовувати її розпочали лише влітку 1929 р., коли було запроваджене індивідуальне оподаткування селян, розпочалася форсована колективізація і пов’язана з нею “ліквідація куркульства як класу”. На думку чекістів, ініціатором її створення були Яків Федоренко, Захар Стешенко і Степан Гайдаренко.

Я. Федоренко народився 1908 р. в селі Довгалівці Миргородського повіту в сім’ї селянина середнього достатку, яка тяжкою працею в період непу нажила певні статки, але в рік “великого перелому” місцева влада оголосила главу родини куркулем і позбавила його виборчих прав, а 1929 р. за невиконання плану хлібозаготівель продала частину майна. Навчався Я. Федоренко в Хомутецькій семирічній школі, якою завідував український патріот Василь Трохимович Марченко. За словами Я. Федоренка, той учив дітей розумінню, що вони є українці і повинні “перейматися любов’ю до свого рідного українського люду”. Юність Я. Федоренка припала на час, коли вже згорталася політика українізації (дерусифікації) і посилювалося гоніння

на будь-які прояви українського національного життя. Глибоке обурення селян викликала заборона декламувати в сільбуді (так тоді називалися сільські клуби. – *Авт.*) твори Т. Шевченка. “Це ще ширше, – говорив на слідстві Я. Федоренко, – посилювало в мене любов до української нації, до української культури і посилювало злобу до керівників органів влади, зокрема у нашому селі” [4. – Т. 1. – Арк. 18–19].

Великий вплив на формування патріотичних переконань Я. Федоренка мала УАПЦ, яка відкрилася в Довгалівці 1925 р. Її настоятель Никифор Базилевич закликав жителів села об’єднуватися навколо української церкви – національної церкви українського народу. Я. Федоренко, як і багато інших його односельців, став її палким прихильником, позаяк “бачив у автокефальному русі шлях до національного розвитку українського народу”.

З. Стешенко народився 1904 р. також у Довгалівці в селянській родині, яка за радянськими мірками вважалася середнячкою (до революції 1917 р. його батько мав 8,5 дес. землі, а 1929 р. – 7,1 дес.). Патріотичні почуття З. Стешенка почали складатися під час навчання в місцевій семирічці під впливом учителя історії Івана Гавриловича Бойка й остаточно сформувалися в Хомутецькій агрономічній професійній школі, де курс українознавства вела Надія Олександрівна Матухно. З. Стешенко не був щиро віруючим, але став прихильником УАПЦ, священники якої навчали, що “всім українцям потрібно об’єднатися навколо автокефальної церкви, щоб домогтися кращого життя і поліпшити свій добробут” [4. – Т. 1. – Арк. 33]. Похитнути патріотичні переконання З. Стешенка не змогла навіть служба в Червоній армії, де він став молодшим командиром.

С. Гайдаренко був найстаршим серед ініціаторів створення опозиційної до більшовицького режиму групи. Він народився 1902 р. теж у Довгалівці. Початкову освіту здобув у рідному селі, навчання продовжив у вищій початковій школі в Миргороді, після чого вступив до Хомутецької агрономічної профшколи, але не закінчив її. На вимогу батька, якому потрібна була допомога у веденні господарства, навчання довелося залишити.

Українським патріотом С. Гайдаренко став 1917 р., коли школи почали переходити на навчання українською і він познайомився з працями М. Грушевського, Б. Грінченка,

Г. Коваленка, М. Старицької-Черняхівської, з яких уперше пізнав історію України. Визначальний вплив на формування його світоглядних позицій і патріотичних переконань мали вчителі української мови та літератури Ольга Семенівна Оверко, Ганна Іванівна Березовець та вчитель історії Яків Матвієнко.

1918 р. батько С. Гайдаренка Герасим повернувся з австрійського полону, де в таборах для військовополонених-українців велася активна державницька пропаганда, діяла табір-на “Просвіта” та проводився запис до легіону Українських Січових Стрільців. Із собою він привіз близько двох десятків книжок з історії України та українського визвольного руху, із змістом яких С. Гайдаренко таємно знайомив односельців. Особливою популярністю користувалася видрукувана 1918 р. невеличка за обсягом “Історія України” Грицька Коваленка.

1923 р. на Миргородщині розпочався широкий автокефальний церковний рух. У Миргороді першою автокефальною стала Воскресенська церква, а її першим священником – отець Симон Явтушенко. Наступного року в Довгалівці сформувалася ініціативна група з утворення УАПЦ, яку очолив Микола Петрович Сакало з Миргорода. Ідею автокефалії підтримало близько 50 осіб. С. Гайдаренко очолив громадську церковну раду і став регентом церковного хору, але, крім релігійних, вивчав із хористами й українські патріотичні (за чекістською термінологією – шовіністичні) пісні, цитував напам’ять поезії Т. Шевченка. У січні 1925 р. в користування віруючих була передана Довгалівська церква. На її відкриття з Миргорода приїхали знані ініціатори автокефального руху на Миргородщині вчитель Олексій Кийченко, Никифор Базилевич та Панас Лахно. Першим священником Довгалівської автокефальної церкви був Олексій Кийченко з Миргорода, за ним – Леонід Соколович, також із Миргорода, Данило Полонський із Чорнух, лікар Григорій Биличенко, а з кінця 1927 р. – Панас Лахно з Великих Сорочинців.

Важливу роль у зміцненні автокефального руху на Миргородщині відіграли В. Чехівський та єпископи Харківський О. Ярещенко і Лубенський Й. Олексюк, які 1925 р. приїздили до Миргорода на святкування 2-ї річниці відкриття Воскресенської церкви УАПЦ. Усі вони були щиро відданими українській справі й у своїх проповідях, які поміж інших віруючих слухав і С. Гайдаренко, закликали краян об’єднуватися навколо української церкви

– єдиної легально діючої установи, яка ще залишалася після погромів більшовиками українських політичних партій і громадських організацій. У березні 1927 р. в Довгалівку приїздив і один із провідників автокефального руху на Миргородщині колишній учитель, а з 1925 р. священник УАПЦ Василь Івко.

Учитель, а згодом священник УАПЦ Панас Петрович Лахно народився 1877 р. у заможній селянській родині, навчався в Полтавській духовній семінарії, захоплювався поезіями Т. Шевченка і був знайомий із С. Петлюрою, котрий зіграв визначальну роль у формуванні його патріотичних переконань. За українофільство П. Лахно був виключений із семінарії, але екстерном склав екзамени на вчителя і з 1905 р. працював у Зубівській церковно-приходській школі, одночасно виконуючи обов'язки дяка в місцевій церкві. Разом із селянами він співав українських пісень і ставив аматорські спектаклі українських драматургів-класиків, а також пропагував літературу українських письменників, яку брав у Полтаві в присяжного повіреного (адвоката) Миколи Дмитрієва, що з ним був у дружніх стосунках.

М. Дмитрієв народився 1867 р. у Харкові в сім'ї дрібного російського урядовця. Ще навчаючись у Харківському університеті, розпочав свій шлях подвижника українського національно-культурного відродження. Після закінчення університету деякий час працював у Сумах, а з 1894 р. – у Полтаві, де став помітною фігурою серед української інтелігенції. Разом з іншими українськими культурними діячами їздив 1905 р. до Петербургу на прийом до прем'єр-міністра Вітте відстоювати права українців на своє друковане слово.

Найбільшою заслугою М. Дмитрієва та його однодумців Панаса Мирного, Григорія Марковича, Грицька Коваленка, Олександра Русова стало заснування в Полтаві одного з перших у підросійській Україні україномовного часопису, який мав символічну назву “Рідний край”. Видавався він значною мірою за кошти М. Дмитрієва, відомого адвоката, котрий мав певні статки. І саме в “Рідному краї” розкрився талант Дмитрієва-публіциста. Особливо його хвилювали питання розвитку української культури, її вплив на формування національної свідомості полтавців [2, с. 225].

У період Російської революції 1905–1907 рр. П. Лахно був одним з ініціаторів створення “Крестьянских союзов” на Миргородщині, за що зазнавав переслідувань із боку царської охоранки. Як піднаглядного по-

ліції, П. Лахна перевели вчителювати до села Омельники Кременчуцького повіту, але і там він не полишав української справи. 1909 р. П. Лахно вступив на Богословські курси при Полтавській духовній семінарії, після закінчення яких був рукоположений у сан священника й одержав направлення нести службу Божу в одній із церков Роменського повіту. З 1915 р. працював священником у Хітцях Гадяцького повіту, де організував аматорський співочий гурток і сільське споживче товариство та став його головою правління.

Відразу ж після повалення царського самодержавства в 1917 р. П. Лахно перейшов на українську мову богослужіння. Коли ж постала Українська Центральна Рада, на Гадяцькому повітовому з'їзді рад його разом з Онінком із Рашівки обрали її членом, але на зібраннях Центральної Ради був лише декілька разів, позаяк виконував пастирські і громадські обов'язки, яких у нього було чимало: очолював революційний комітет у Красній Луці, був організатором селянських спілок і заступником голови Гадяцької повітової ради робітничих, селянських і солдатських депутатів.

Після розгону німцями 29 квітня 1918 р. Української Центральної Ради і приходу до влади гетьмана П. Скоропадського П. Лахно деякий час очолював Гадяцьку повітову Селянську спілку. Він організував поїздку делегатів на Український Селянський з'їзд у Київ (8–10 травня 1918 р.), але частина з них була заарештована по дорозі гетьманською вартою і туди не потрапила. П. Лахно був також учасником 2-го Всеукраїнського Селянського з'їзду, який відбувся в кінці травня 1918 р. в нелегальних умовах у Голосіївському лісі під Києвом. Після повернення до Гадяча чоловік провів у лісі повітові селянські збори, на яких делегати прийняли рішення розпочати створення повстанських загонів для боротьби з Гетьманщиною.

Одночасно від духовенства Гадяцького повіту П. Лахна було обрано делегатом Всеукраїнського православного церковного собору. За антигетьманську діяльність він був заарештований і три місяці перебував у тюрмі, проте суду не дочекався, бо до влади в Україні в кінці 1918 р. прийшла Директорія УНР. Під час Денікінщини за звинуваченням у більшовизмі знову був заарештований і ув'язнений у Полтаві. Коли ж на Полтавщині остаточно утвердилася більшовицька диктатура, працював у системі споживчої кооперації, не полишаючи разом із тим і пастирських обов'язків.

На Всеукраїнському соборі УАПЦ (14–30 жовтня 1921 р.) П. Лахно не був і до автокефалії приєднався 1922 р., коли службу Божу відбував у Пришибі Шишацького району [4. – Т. 1. – Арк. 76–79]. Того ж року його перевели до Малих Сорочинець, а 1925-го – до Котельви, де за короткий час він організував одну з найбільших на Полтавщині громад УАПЦ. 1929 р. П. Лахно виконував пастирські обов'язки в Троїцькій церкві Миргорода. Його палкі промови з церковного амвону, в яких ішлося про славне минуле України, княжі часи, запорожців, звучали вірші Шевченка, сприяли надзвичайній популярності не лише серед віруючих, а й поміж пересічних миргородців. Саме цього пристрасного оратора чекісти вважали ідейним натхненником “Ображених”. В одній із проповідей, виголошеній під час панахиди в річницю смерті Кобзаря, він говорив: “Любі брати і сестри, українці! Чи є зараз між нами більш щира, більш дорога, більш близька для нас душа, як душа великого сина України – Тараса Григоровича Шевченка, що, віримо, невидимо присутня між нами, що за неї тепер молимося в роковини його смерті? Від цієї душі, як від батька рідного, кожен із нас бажає мати найкращу науку любові до свого рідного народу, найбільшу підтримку й утіху у своєму житті. На цій душі, на її переконаннях, мріях і стражданнях кожний з нас (може – *Авт.*) випробувати себе самого, наскільки він є дійсно свідомий, щирий українець, наскільки він достойний вважати себе дійсним сином України” [4. – Т. 1. – Арк. 7].

В автокефальному русі довгалівські патріоти бачили шлях до національного відродження України. Вони добре розуміли, що збудувати Українську державу можна лише з допомогою української церкви. Члени таємного гуртка намагалися залучити до УАПЦ якомога більше селян, особливо молоді, де вони виховувалися б у патріотичному дусі. Так, Я. Федоренко переконував односельців, що Україна пригнічена більшовицьким режимом, Росія забирає в неї природні багатства, а тому нам потрібно об'єднатися і “шукати шляхів, щоб визволити Україну з-під Московщини і створити свою національну державу”. Найбільш радикальним у своїх переконаннях був С. Гайдаренко. В індивідуальних бесідах він закликав селян вступати до таємної організації, щоб “визволити Україну з-під московської влади, кацапів і жидів” [4. – Т. 1. – Арк. 65]. Його агітація знаходила благодатний ґрунт серед жителів Довгалівки. Я. Матвієнко вважався активним прибічником радянської

влади, підтримував усі її заходи, в тому числі і зрівняльний перерозподіл землі. На початку 1920-х років одержав від неї 7 десятин землі, а тому вважався міцним середняком, вчасно сплачував державні податки і місцеві збори. Але 1929 р. в результаті індивідуального оподаткування він мав додатково здати державі 30 пудів хліба, що було для нього непосильно, і тому здав лише 14 пудів. Тож місцева влада в особі голови сільської ради Михайла Гасенка в рахунок погашення заборгованості продала його корову і сарай, фактично розоривши господарство Я. Матвієнка.

До числа “ображених” лубенські чекісти віднесли і Михайла Іваненка. Його батько до революції 1917 р. вважався заможним селянином, але після більшовицьких експериментів над селянством утратив землю і нажите майно. Проте в період непу тяжкою працею знову “вибився в люди”. Разом із двома братами М. Іваненко збудував паровий млин, а тому – став куркулем і був позбавлений виборчих прав.

Члени довгалівської антирадянської групи намагалися залучити до неї жителів навколишніх сіл. Зокрема, Я. Федоренко зізнався про її існування М. Іваненку з Малих Сорочинець і знайшов у ньому свого однодумця. М. Іваненко сказав, що така антирадянська організація має бути створена і в їхньому селі, але зрештою пристав до вже існуючої в Довгалівці. Загалом до справи “Ображених” чекісти притягнули 14 осіб, у тому числі двох священиків УАПЦ П. Лахна та В. Івка, які жодного відношення до організації не мали. Вся їхня вина полягала в тому, що вірили в Бога й були священиками української церкви – останнього прихистку українського духу.

Довгалівські однодумці обговорювали між собою злободенні питання суспільно-політичного життя, утиски УАПЦ і наругу над людьми під час здійснення суцільної колективізації сільського господарства. Таємно читали заборонені радянською цензурою книжки, зокрема видану 1918 р. популярну “Історію України” Г. Коваленка. Піддавшись на розв'язану в СРСР мілітаристську істерію, вони вважали, що війна з капіталістичними країнами неминуча і в разі її виникнення сподівалися організувати повстання проти комуністичного режиму.

Велику роль у пробудженні національної свідомості селян відіграли виступи кобзарів, які гастролювали селами Миргородщини. Останній такий виступ відбувся влітку 1929 р. у Довгалівському сільбуді (сільському будинку).

Довгалівські підпільники в повному складі провели лише одне зібрання в серпні 1929 р. у садку З. Стешенка. Обговорювали питання, як зв'язатися з більш численною антирадянською організацією, щоб одержати від неї інструкції щодо форм і методів боротьби з більшовизмом, літературу і зброю. Я. Федоренко шукав зв'язків із миргородським підпіллям, чутки про існування якого доходили до Довгалівки. Разом із М. Іваненком вони двічі ходили до міста, але безрезультатно. Червоноармієць І. Мартиненко повідомив Я. Федоренка, що подібна підпільна організація існує в Зубівці і ставить собі за мету боротися за створення самостійної Української держави. Ще більша антирадянська організація діяла в Немировичах (Великих Сорочинцях), але навесні 1929 р. обидві вони вже були розгромлені чекістами Лубенського ДПУ [1. – Т. 3. – Арк. 521].

Я. Федоренко і Я. Матвієнко підробили ключ до Довгалівської сільської ради і викрали звідти чотири незаповнені книжки членів Комітетів неможливих селян, печатку і штамп, з допомогою яких виготовили декілька бланків документів. З якою метою вони це зробили, – достеменно невідомо. Крім того, вони вчинили єдиний терористичний акт, який, проте, не додав їм авторитету серед односельців: отруїли корову Єлизавети Бондаренко, яку вона придбала під час торгів у розкуркуленого Вакули Федоренка – батька Якова Федоренка [4. – Т. 2. – Арк. 150].

Довгалівських підпільників чекісти заарештували в серпні 1929 р. Під час обшуків у Я. Матвієнка в стрісі повітки знайшли обріз гвинтівки, декілька набоїв, ствол гвинтівки і шаблю, у 22-річного І. Деркача – патріотичні (“шовіністичного змісту”) вірші, написані ним протягом 1927 р. у Малих Сорочинцях. Перший із них не мав назви, але містив підпис “19.03.27 р. Ваня” (“Ой, поїхав у Московщину...”).

Інший вірш мав назву “Пісня” і дату написання – 10 травня 1927 р.:

*Живи, Україно, живи для краси,
Для сили, для правди, для волі.
Шуми, Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полі.
До суду тебе не скують ланцюги,
І руки не скрутять ворожі.
Стоять твої вірні сини навкруги
З шаблями в руках на сторожі.
Стоять, присягають тобі на шаблях
І жити, і вмерти з тобою.*

*І рідні знамена в кривавих боях
Ніколи не вкрити ганьбою.*

Український Національний Гімн І. Деркач подавав у власній інтерпретації. Зокрема, після слів “і покажем, що ми, браття, козацького роду” він продовжував:

*Наливайко і Павлюк,
І Тарас Трясило
Із могили кличуть нас
На святе діло.
І згадаєм славу честь
Лицарства, козацтва,
Щоб не втратить марно нам
Свого юнацтва.
Ой, Богдане, Богдане!
Славний наш гетьмане!
Навіщо віддав Україну
Москалям поганим.
Щоб вернути її честь,
Ляжем головами.
Назвемося України
Вірними синами.*

Один із віршів не мав ані назви, ні дати написання:

*Ранок, ранок! Час світання...
О, який прекрасний час!
Криком щастя і страждання
Україна кличе нас.
Голос страдниці лунає!
Голос матері, сини.
Під корогви нас скликає
Стати в грізні буруни.
Тіні прадідів блукають,
Тіні ходять по землі,
Нам корогви розгортають,
Нам дають свої шаблі.
Швидко дзвони в Україні
Залунають, загудуть...
Швидко нас великі тіні
Під стягами поведуть.
Час горіння... час світання.
О, який прекрасний час!
Криком щастя і страждання
Україна кличе нас.*

Останній із вилучених чекістами віршів І. Деркача також не мав назви, але мав дату – 19 вересня 1927 р.:

*Як прекрасна царівна у казці старій,
Заворожена відьмою злою,
Спить нетлінна роки в могилі сирій
І нетлінною сяє красою.
Так і ти, Україно, лежиш у труні
І залята навек і забута.*

*І за щось без жалю у кайдани страшні
Закула тебе мачуха люта.
Але явиться лицар колись молодий,
Вирве з рук тебе мачухи злої.
І тебе поведе він у день золотий,
Як царівну для долі ясної*

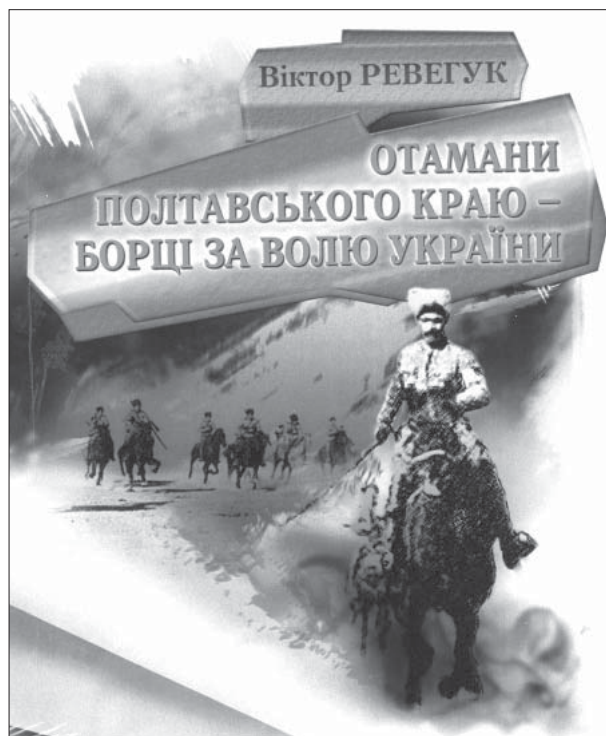
[4. – Т. 2. – Арк. 3–5].

Справу довгалівських “Ображених” вів уповноважений Лубенського окружного відділення ДПУ Готовцев, він же попередньо визначив і міру покарання. Звинувачення було стандартним – контрреволюційна діяльність. Священиків УАПЦ П. Лахна і В. Івка, непричетних до “невдоволених”, звинуватили в тому, що вони з церковного амвону виступали перед прихожанами з “шовіністичними проповідями”, втягували молодь до УАПЦ і вивчали з нею “українські шовіністичні пісні”, а В. Івко ще й давав юнакам і дівчатам читати заборонені комуністичним режимом книжки, включаючи й з історії України. Незважаючи на те, що слідчі не мали переконливих доказів “контрреволюційної діяльності” заарештованих, вони вимагали розстрілу 10 із 11 затриманих.



Особлива нарада при колегії ДПУ УСРР (позасудовий орган, який поєднував у собі прокурора, адвоката, суддю і ката) на засіданні 15 лютого 1930 р. смертний вирок винесла С. Гайдаренку і Я. Федоренку, по 10 років ув’язнення в концтаборах одержали П. Лахно, В. Івко, І. Стешенко, Я. Матвієнко, І. Криворучко, 7 років – В. Нечипоренко, 6 років – М. Іваненко, 4 роки – А. Федоренко. Свої 5 років отримав і поет-початківець Іван Деркач [4. – Т. 2. – Арк. 153]. Більшість із них судили не за конкретні протиправні дії, а за прагнення відстояти свої національні і людські права, за любов до України. У переддень голодомору 1932–1933 рр. більшовицький режим діяв на випередження.

На жаль, на цьому справа “Ображених” не завершилася. Слідчі лубенського ДПУ “виявили” нових її членів: голову церковної ради УАПЦ села Довгалівки Г. Гайдаренка та чле-



нів цієї ж ради Г. Матвієнка і З. Юрченка. Їх заарештували 9 грудня 1929 р. і звинуватили в тому, що, будучи за своїми переконаннями послідовними шовіністами, вбачають у автокефалії шлях, який має врятувати Україну від “чужоземного ярма”. Та ж сама Особлива нарада при колегії ДПУ УСРР своїм рішенням від 2 березня 1930 р. засудила Г. Гайдаренка на три роки концтаборів, Г. Матвієнка – на три роки заслання в північні райони СРСР, а З. Юрченка звільнили з-під варти [1; 4]. Цей вирок був ще одним із кроків до остаточного знищення національної за своїм духом УАПЦ.

Література

1. Архів управління СБУ у Полтавській області – Спр. 16318 – С.
2. Борщенко, Ю. Репресії проти УАПЦ на Полтавщині (кінець 20-х – початок 30-х років ХХ століття) [Текст] / Юлія Борщенко // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2004 рік. Кн. 1. – Львів: “Логос”, 2004.
3. Ревегук, В. Полтавщина в переддень Української революції (1900–1916) [Текст] / Віктор Ревегук. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2010.
4. Центральний архів служби безпеки України. – Спр. 75689 – ФП.